

pozostałe teksty przeł. R. Piętka MIC, J. S. Gajek MIC, oprac. schematów muzycznych J. Krajewski MIC].

1981

Akatyst ku czci Bogurodzicy. Starożytny liturgiczny hymn maryjny z dodatkiem oficjów towarzyszących, oprac. J. S. Gajek MIC, b.m.w. 1981 [*Hymn* przeł. M. Bednarz SJ, pozostałe teksty przeł. R. Piętka MIC, J. S. Gajek MIC, oprac. schematów muzycznych J. Krajewski MIC], wydanie skrócone.

2005

Boska liturgia św. Jana Złotoustego, wydanie dwujęzyczne (wersja z transkrypcją polską tekstu słowiańskiego), przekł. R. Piętka, Kostomłoty 2005.

2007

Menologion. Życiorysy świętych opracował i teksty liturgiczne przetłumaczył na język polski o. R. Piętka MIC, Kostomłoty–Warszawa 2007.

2008

Akatyst ku czci świętych Cyryla i Metodego [tłum. i oprac. R. Piętka], Lublin 2008.

Андрей Немзер, «Красное Колесо» Александра Солженицына. Опыт прочтения, Москва: wyd. „Время”, 2010, ss. 368.

Andriej Nemzer – obecnie jeden z najbardziej aktywnych i cenionych krytyków literatury rosyjskiej, a także wykładowca akademicki – jest od wielu lat także wiernym czytelnikiem i komentatorem twórczości Aleksandra Sołżenicyna. Autor pięciu zbiorów artykułów o współczesnym życiu literackim Rosji z serii *Dziennik czytelnika* i stały obserwator bieżącego procesu literackiego, zamieszczający swoje teksty w najbardziej poczytnych i szanowanych pismach literackich, ale także w prasie codziennej, jest znany z wyrafinowanego języka, ostrości sądów i zapału polemicznego. Wszystkie te cechy niezwyklego stylu krytyka odzwierciedla recenzowana tu książka, wydana w 2010 roku nakładem wydawnictwa „Время” w serii Dialog, *Czerwone Koło Aleksandra Sołżenicyna. Próba odczytania*. Zebrane w niej prace rosyjskiego literaturoznawcy i krytyka stanowią kompleksowe wyjaśnienie poglądów autora na obszerny Sołżenicynowski cykl, ale mogą być także pojmowane jako odrębne szkice poświęcone poszczególnym częściom *Czerwonego Koła*.

Należy zwrócić uwagę, że równoległe do publikacji recenzowanej książki ukazały się również kolejne wydania *Czerwonego Koła* w trzydziestotomowej edycji dzieł Sołżenicyna, opatrzone posłowiami autorstwa tego samego krytyka. Teksty zamieszczone na końcu poszczególnych części epepei w owym wydaniu noszą tytuły ściśle związane z nazwami rozdziałów recenzowanej tu książki, na przykład: *Она уже пришла. Заметки*

об «Августе Четырнадцатого», Земной удел. Заметки об «Октябре Шестнадцатого», Торжество соблазна. Заметки об «Марте Семнадцатого», И свет во тьме светит. Заметки об «Апреле Семнадцатого», zaś rozdziały w recenzowanej książce zatytułowane są: *Она уже пришла: «Август Четырнадцатого», Земной удел: «Октябрь Шестнадцатого», Торжество соблазна: «Март Семнадцатого», И свет во тьме светит: «Апрель Семнадцатого»*. Zauważalny jest tu schemat polegający na tym, że posłowie jest określone jako „uwagi do”, a jego wersja książkowa stanowi jakby całościowe tłumaczenie znaczenia danej powieści. W rzeczy samej teksty zamieszczone w publikacji *«Красное Колесо» Александра Солженицына. Опыт прочтения* są nieco obszerniejsze, bogatsze w różnorakie dygresje i bardziej nasycone przypisami niż ich wskazane odpowiedniki, przy zachowaniu wcześniej wyrażonych wniosków i ocen. Przedstawiona tu książka prócz wymienionych rozdziałów zawiera również część wprowadzającą *От автора* i podsumowującą rozważania, zatytułowaną *Другая история: «На обрыве повествования. Конспект ненаписанных Узлов»* – odpowiadającą niemal *in extenso* końcowemu fragmentowi posłowia do powieści *Квиецien Siedemnastego* – oraz zestawienie bibliograficzne dotyczące *Сzerwonego Koła*.

Warto zwrócić uwagę na zamysł książki, która jest, jak informuje podtytuł, specyficzną odmianą wypowiedzi metaliterackiej – próbą lub doświadczeniem odczytania. Autor zresztą zastrzega w przedmowie, że proponowane przez niego rozważania nie odpowiadają przyjętemu sposobowi analizy, interpretacji lub krytyki literackiej. Model obcowania z tekstem literackim, który stosuje tu Nemzer, jest bowiem najbliższy uważnemu czytaniu oznaczającemu odczytywanie z tekstu zamysłu pisarza, snucie ciągów refleksji na zaprezentowany przez autora temat, werbalizację skojarzeń historycznych, odszukiwanie analogii kulturowych i ukrytych cytatów. Autor w tej części pracy informuje, że poza zasięgiem jego zainteresowania znajdują się tak skądinąd ważne kwestie, jak sposób wykorzystania przez Solżenicyna źródeł archiwalnych, strategie narracyjne, kompozycja, system symboliczny czy badania niezwykle, przysparzającego wielu trudności odbiorcom, języka pisarza. W ocenie Nemzera analiza wyżej wymienionych kategorii, będących zwykle obiektem zainteresowania profesjonalnych literaturoznawców, wymagałaby znacznego zobiektywizowania języka, a przekazana w dziełach Solżenicyna wizja historii jest ściśle subiektywna, stąd intencją krytyka stało się naładowanie emocjonalne także książki o *Сzerwonym Kole*. Tak oto proponowany przez Nemzera sposób czytania w jakimś sensie odpowiada zamysłowi autora eposu i podkreśla niezwykłość *opus vitae* Solżenicyna. Nie oznacza to, że Nemzerowski podejście jest wolne od kontekstu literaturoznawczego – przeciwnie – tekst jest urozmaicony ogromną ilością reminiscencji i ekskursów historycznych oraz skojarzeń literackich. Autor nie wchodzi bowiem tutaj w rolę przypadkowego czytelnika, lecz pozostaje znawcą literatury rosyjskiej różnych okresów, wyjątkowym przewodnikiem pomagającym odnajdywać przemieszane elementy struktury dzieła literackiego, rozszyfrowywać symbole, interpretować istotę Solżenicynowskiej wizji historii. Celem krytyka jest tu powolne wchodzenie w coraz obszerniejsze kręgi, tematy znaczeniowe *Сzerwonego Koła*, którego „podstawy światopoglądowe, poetyka, immanentne związki z tradycją kulturową, uniwersum Solżenicynowskiego kosmosu i losem autora powinny być odkrywane stopniowo”.

W swojej pracy Nemzer dąży do usystematyzowania i sproblematyzowania przytłaczającego rozmiarami dzieła Solżenicyna. Z tego względu krytyk koncentruje się na

znalezieniu dominanty tematycznej, konstrukcyjnej lub problemowej każdej z omawianych części *Czerwonego Koła*. *Sierpień Czternastego*, przedstawiony w rozdziale pierwszym, jest więc pojmowany jako swego rodzaju zaczyn, wprowadzenie w świat Sołżenicyna, przygotowanie do unikalnego kontaktu z historią Rosji. Według Nemzera pisarzowi udało się w należytej proporcji przedstawić dwa sprzeczne sposoby pojmowania dziejów: jako niepojętego chaosu i jako teleologicznego procesu, które zestawione razem ujawniają zdecydowany sprzeciw autora *Archipelagu Gulag* wobec wszelkiej entropii, będący istotą jego światopoglądu i twórczości. Mimo że w *Sierpniu* można znaleźć odwołania do idei irracjonalności historii, znajdują się tam także niezwykle silne dowody na istnienie wyższej zasady porządkującej niepowiązane z pozoru wydarzenia. Dlatego też w opinii krytyka w *Sierpniu Czternastego*, przy całym skomplikowaniu warstwy fabularnej i kompozycyjnej, nie ma miejsca na przypadkowość. Autor *Dziennika czytelnika* zwraca więc uwagę na te momenty, które pozwalają dostrzec ukrytą logikę Sołżenicynowskiego dzieła, a więc na przykład wątki przepowiedni i proroczych snów, które są bardzo wyeksponowane w ukazanym przez pisarza świecie, mimo że pojawiają się tu niezbyt często. Rozwinięciem owego motywu providencjalnego są także występujące w kluczowych momentach utworu obrazy gór i gwiazd, akcentujące wertykalność spojrzenia, a więc wprowadzające wymiar transcendencji. Temu samemu celowi, ujawnieniu ukrytej logiki historii, podporządkowane są także specyficzne chwytły montażowe, ukazujące powtarzające się motywy w kolażowych – zdawać by się mogło – oderwanych fragmentach dzieła. W tym kontekście niezwykle rolę zyskuje tytułowy motyw czerwonego koła, które pojawia się w *Sierpniu Czternastego* trzykrotnie. Wielopoziomowość i amplifikacja motywów zyskujących znaczenie symboli skłania Nemzera do analizowania losów poszczególnych postaci oraz określonych wydarzeń historycznych pod kątem wypełniania lub przeciwstawiania się sile przeznaczenia. W tym kluczu przeanalizowane zostały postaci Worotyncewa, Samsonowa, Mikołaja II oraz Stołypina. Wielość i różnorodność bohaterów, dążenie do traktowania każdego z nich indywidualnie oraz niedookreślenie pozycji protagonisty jest interpretowane jako rozwinięcie metody twórczej Tołstoja, przejawiającej się w utworze *Wojna i pokój* – wzorcu rosyjskiej powieści historycznej. Nemzer dochodzi do wniosku, że w *Sierpniu Czternastego*, w przedstawionych tu postaciach, w splocie ukazanych epizodów ujawnia się myśl Sołżenicyna, wyrażona dopiero w następnym tomie *Czerwonego Koła*, że rewolucja rosyjska zaczęła się faktycznie w momencie przystąpienia Rosji do I wojny światowej.

W rozdziale drugim poświęconym *Październikowi Szesnastego* Nemzer koncentruje się na tych motywach, które według jego opinii można nazwać typowo powieściowymi, dotyczącymi kolizji miłosnych i doświadczeń życia rodzinnego. Krytyk jest bowiem zdania, że właśnie życie uczuciowe bohaterów jest dominantą tematyczną omawianej przez niego części *Czerwonego Koła*. Dzięki owej dominancie pisarzowi udaje się odzwierciedlić niezwykle trudny do uchwycenia problem ścierania się wielkiej i małej historii, życia prywatnego i dziejów kraju. Przedstawienie tej kwestii było możliwe w *Październiku*, gdyż wtedy, jak to było skonstatowane wcześniej, rewolucja już przyszła, lecz jeszcze nie pokazała swego najokrutniejszego oblicza i nie ujawniła swej przerażającej siły. Problematykę tej części „narracji w odcinkach czasowych” rosyjski krytyk porównuje z kwestiami poruszonymi w *Annie Kareninie* Lwa Tołstoja, ale w toku swoistej analizy pojawiają się także odwołania do *Cichego Domu* Michaiła Szołochowa.

Na skojarzenie to zresztą naprowadza uważnego czytelnika sam Sołżenicyn, umieszczając wśród swoich bohaterów inżyniera Kowyniowa, którego postać podwójnie odnosi się do ustalonego przez Nemzera lajtmotywu. Kowyniow, po pierwsze, opowiada bowiem swoje miłosne perypetie, czym odzwierciedla problem obojętności całych grup społecznych względem spraw państwowych, przy jednoczesnym wyolbrzymieniu problemów miłosnych. Po drugie, inżynier ujawnia spotkanie w pociągu oficerowi, że jest autorem wyjątkowego poematu, w którym, mimo zmienionej kwalifikacji gatunkowej, obeznany czytelnik bez trudu może rozpoznać *Cichy Don* – dzieło ukazujące właśnie nieustanną potrzebę wybierania między szczęściem osobistym a dobrem kraju. W omawianym rozdziale Nemzer szczegółowo analizuje historie romansów, konfliktów rodzinnych, miłosnych przygód i rozstań poszczególnych bohaterów *Października Szesnastego*, które udowadniają tezę wypowiedzianą przez jedną z niezwykle ważnych postaci całego cyklu, gwiazdździarza Warsonofjewa, mającego wiedzę o przyszłych wydarzeniach i wypowiadającego zwykle sentencje o znaczeniu uniwersalnym, że „mimo wszystko ludzie nie mogą bez historii miłosnych”. Autor recenzowanej pracy dostrzega również zależność między wydarzeniami przedstawionymi przez Sołżenicyna i doświadczeniami osobistymi ukazanych bohaterów, zauważając, że katastroficznosc wydarzeń historycznych nakłada piętno na osobowość bohaterów, a co za tym idzie, także na ich życie rodzinne i miłosne.

W odróżnieniu od *Października Szesnastego*, *Marzec Siedemnastego*, któremu poświęcony jest kolejny rozdział, przedstawia kompleks problemów wagi ogólnonarodowej. Chociaż Sołżenicyn ukazuje znów losy oddzielnych bohaterów, nowych lub już znanych, i znów wiele uwagi poświęca przybliżeniu ich indywidualnych przeżyć, to jednak w tym przypadku sposób prezentacji wskazuje na dominującą rolę problemu rewolucji. Nemzer stwierdza paradoksalnie, że jednostajność przedstawionego życia bohaterów, równoważność ról poszczególnych postaci w utworze, brak jednostki wybitnie koncentrującej na sobie uwagę narratora wzmaga odczucie, że rewolucja nabrała rozpędu, gdyż tylko radykalna zmiana sposobu życia bohaterów, tylko zjednoczenie sił i podporządkowanie się woli genialnego przywódcy umożliwiłoby zatrzymanie niszczącego historycznego żywiołu. Krytyk podkreśla przy tym, że spowolnienie akcji i drobiazgowo opisywanie codzienności poszczególnych bohaterów, obciążanie fabuły wieloma wątkami i epizodami bez jasno zarysowanej dominanty tematycznej to część chwytu artystycznego Sołżenicyna, który pragnie w ten sposób pokazać, jak Rosjanie zlekceważyli niewralgiczny moment w historii ich kraju, nie dostrzegając, kiedy ustalony porządek życia ulegał powolnemu rozkładowi. To zamierzenie artystyczne, według Nemzera, odzwierciedla również kompozycja utworu, w której kolejne rozdziały nie są kontynuacją poprzednich, a fabuła nie tworzy rozpoznawalnego ciągu przyczynowo skutkowego, lecz przypomina mozaikę różnych bardziej lub mniej powiązanych wątków. Autor analizuje także dynamikę ukazywania czasu historycznego przez Sołżenicyna, ustalając, jaka ilość rozdziałów przypada na określony moment historyczny i dochodzi do wniosku, że największą uwagę Sołżenicyn przywiązuje do dnia 27 lutego 1917 r., który został przedstawiony w *Marcu Siedemnastego* wyjątkowo drobiazgowo – w stu rozdziałach. Zaznacza on, że po tej dacie zatrzymanie bezwzględного koła rewolucji było już niemożliwe, chociaż badania stu marcowych rozdziałów nie pozwalają ustalić jakiegoś wyjątkowego wydarzenia, które przesądziłoby o zwycięstwie rewolucji. Według Sołżenicyna bowiem takiego wydarzenia nie było, a raczej było nim równoczesne zaistnienie całego kompleksu wypadków, które stały

się właśnie przedmiotem uważnego zainteresowania pisarza. Dość istotny jest tu fakt, że dzień 2 marca, kiedy to Mikołaj II podpisał akt zrzeczenia się tronu rosyjskiego, został przedstawiony w czterdziestu rozdziałach i Nemzer nazywa go „najkrótszym dniem pośród długich”. Według krytyka *Marzec Siedemnastego* to książka o odwiecie rozumianym bardzo szeroko: jako zemsta chłopstwa na bogatych właścicielach ziemskich, zemsta żołnierzy na elitach wojskowych, zemsta ludu na reszcie społeczeństwa za wszelkie dotykające go nieszcześcia. Jednak Sołżenicyn pokazuje jednocześnie, że rewolucja nie rozwiązała żadnego z problemów, które były jej pośrednią przyczyną, lecz jedynie zaogniła je jeszcze mocniej.

Ostatnia część epopei Sołżenicyna *Kwiecień Siedemnastego* stała się obiektem rozważań Nemzera w rozdziale czwartym omawianej pracy: *И свет во тьме светит: «Апрель Семнацатого»*. Krytyk zauważa, że dystans chronologiczny pomiędzy wydarzeniami przedstawionymi w *Marcu* i *Kwietniu* jest prawie niezauważalny, jednak Sołżenicyn mocno zaakcentował różnice pomiędzy tymi dwoma okresami w historii rewolucji rosyjskiej w warstwie kompozycji i fabuły. Według Nemzera warto zwrócić uwagę na fakt, że w powieści Sołżenicyna zatarciu ulegają wydarzenia, które uważane były przez socjalistycznych historyków za kluczowe, na przykład słynne tezy kwietniowe Lenina zostają rozproszone po różnych rozdziałach powieści. Krytyk rosyjski akcentuje natomiast uwagę, jaką Sołżenicyn przykłada do scharakteryzowania przywódców rewolucyjnych i postaci czy ugrupowań, które odznaczyły się w historii tego okresu. Nemzer podejmuje się podsumowania owych charakterystyk, zestawienia ich w opozycyjne pary lub odzwierciedlające kontynuację ciągów. Znowu pisarz ukazuje tu, że rewolucja nie zlikwidowała kłopotów dręczących Rosję, lecz zmieniła sam kraj. W związku z tym pojawia się w rozmyślaniach rosyjskiego krytyka kwestia fałszu rewolucji, iluzoryczności jej rozwiązań, nierealności jej założeń, ukazana symbolicznie na przykład przez falsyfikację Wielkanocy. Ten moment pobudza krytyka do bardzo ciekawego ujęcia rewolucji w konwencji karnawałowego „świata na opak”.

Znowu Nemzer podkreśla u Sołżenicyna przekonanie o tajemniczym sensie procesu historycznego, który nie może być w pełni rozszyfrowany przez jednostkę, jednakże każdy pojedynczy człowiek odgrywa w owym procesie niebagatelną rolę, którą może zrealizować tylko przez wykonywanie swoich obowiązków i wierność zasadom. Nie oczekiwanie na cud, którego pragną liczni bohaterowie *Czerwonego Koła*, ale osobiste zaangażowanie każdego człowieka może, według odkrytej przez Nemzera myśli Sołżenicyna, wpłynąć na bieg procesu historycznego. Rosyjski krytyk w tym kontekście zwraca uwagę na rolę pisarza, który jest w stanie siłą swego talentu odkrywać zjawiska niezauważalne dla innych. Jednym z takich twórców jest właśnie Sołżenicyn, który w swojej epopei *Czerwone Koło* zawarł również opowieść o procesie stawania się pisarzem. Te autotematyczne wątki rozsiane po ogromnym dziele zostają również omówione przez rosyjskiego krytyka, który stawia *Czerwone Koło* w rzędzie najważniejszych pisarskich autobiografii artystycznych XX wieku czy też opowieści o losie pisarza. Rozdział ten Nemzer podsumowuje właśnie w takim autobiograficznym kluczu, gdyż lektura *Kwietnia Siedemnastego* skłania go do konstatacji, że właśnie opisane w powieści przykłady wierności własnym przekonaniom pozwoliły na to, że wśród pokolenia dzieci twórców rewolucji pojawił się wyjątkowy talent Sołżenicyna.

Rozważania Nemzera zamyka rozdział poświęcony tym częściom dzieła rosyjskiego noblisty, które nie zostały napisane, a istnieją tylko w formie zarysu, ujęte w oddzielny zbiór zatytułowany przez pisarza *Konspekt nienapisanych węzłów*. Krytyk rosyjski widzi w pojawieniu się owego zestawienia planowanych części *Czerwonego Koła* naturalną konsekwencję wybranej przez Sołżenicyna metody twórczej. Wyznaczenie początku i końca okresu historycznego będącego przedmiotem narracji historycznej jest bowiem zawsze naczelnym problemem pisarza-historyka. Z tymi kwestiami borykali się najwybitniejsi rosyjscy pisarze – Puszkina, Dostojewski, Tołstoj. Sołżenicyn zaś postawił sobie prócz tego niezwykle trudne zadanie ujęcia historii jako trwającego aktualnie procesu. Przy tak określonych zasadach organizacji utworu szczególnie ważne było naświetlenie genezy pewnych idei i choćby pobieżne przedstawienie wydarzeń późniejszych. Nemzer ostro przeciwstawia się tu stwierdzeniom, że *Czerwone Koło* jest dziełem niedokończonym. Według niego szczegółowość pewnych części przy fragmentaryczności i szkicowości innych jest głęboko przemyślaną decyzją pisarza, powziętą jeszcze długo przed zakończeniem pracy nad „narracją w odcinkach czasowych”. Jednocześnie rosyjski krytyk wskazuje w innych utworach Sołżenicyna, takich jak opowiadania dwuczęściowe, poemat *Dróżka* czy *Dziennik R-17*, elementy, które dopełniają fabułę *Czerwonego Koła* i sprawiają, że dorobek twórcy pisarza, mimo różnorodności i fragmentaryczności niektórych dzieł, stanowi harmonijną i nierozdzieloną całość, w której wielki cykl powieściowy pełni funkcję spajającą i porządkującą.

Wytrawny krytyk dzielący się w swojej książce doświadczeniem czytelniczym ocenia *Czerwone Koło* niezwykle wysoko, zaliczając je do najwybitniejszych dzieł literatury rosyjskiej, a Aleksandra Sołżenicyna stawiając w szeregu największych rosyjskich pisarzy. Wybrana przez Nemzera formuła pracy pozwala na zaprezentowanie zupełnie subiektywnych sądów na temat nie tylko samego dzieła, ale i przedstawionych w nim w warstwie tematycznej wydarzeń, ocenę trafności wywodów pisarza, a nawet konstruowanie historii alternatywnych, na przykład na temat zawartości nienapisanych powieści. Nietypowy ten zabieg jest dość dyskusyjny z punktu widzenia kryteriów naukowości, lecz – jak się wydaje – bardzo odpowiedni jako próba ukazania wyjątkowości wielkiego cyklu Sołżenicyna i może stanowić podstawę do dalszych działań badawczych. Z tego względu omówioną pozycję można szczególnie polecić literaturoznawcom zajmującym się rosyjską literaturą dwudziestowieczną, ale także osobom zainteresowanym historią Rosji, poszukującym sposobów rozszyfrowania frapujących dziejów upadku Imperium Rosyjskiego.

Monika Sidor
Instytut Filologii Słowiańskiej KUL